

ARAD KÖZÉPKORI HADTÖRTÉNETE.

HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

3. A zarándi várak.

Zarándmegyének most Aradhoz tartozó részében nem volt oly egységes a védelem vonala, mint a tulajdonképeni Aradban. Egyfelől a Hegyalját, másfelől főkép a Fehér-Körös völgyét erősítették.

A Hegyaljának legnagyobb erőssége *Világos* volt. Egy történetirónk azt hiszi¹⁾, azért nem állhatott már a magyarok bejöttekor, mert különben e fönséges helyről, s nem az alacsony Zarándról nevezték volna el a megyét. Tényleg azonban van emlékezet egy Világosvár-megyéről,²⁾ őszintén szólva azonban nem tudom, erre, vagy a györmegyei Világosra vonatkozik-e ez elnevezés.

Mint várat először 1331 szept. 8-ról említik, midőn Dezső mester, királynői főlovászmester özvegye és fia, Heydruh, Világosvár várát (castrum), a vár alatt levő Siri, továbbá Galsa, Meszt (most Muszka), Füzes és Appadsig faluval együtt Antal comesnek ajándékozták.³⁾ Összefüggőbb a hely története a XV. században. 1404—7. években Wikasin albániai király fia, Demeter zarándi

¹⁾ *Fábián*, id. m. I. 71.

²⁾ *Botka* a Századokban (1871. 307. l.) a Codex Patrius III. 32. lapjára hivatkozik; ott azonban szó sincs róla. «Mennyi alkalom a tévedésre!» tehetjük hozzá éppen Botkával. Györmegyében már 1318 márcz. 9. van emlékezet egy Világosvárról (Anjoukori okm. I. 412.) noha, *Villányi* szerint (Győrvár és város helyrajza. 54. l.) a ménfői hegyen csak a XV—XVI. században épült Győr egyik elővára, Világosvár.

³⁾ Hazai Okmánytár, III. 110—1.

főispán, volt a világosvári királyi castellanus, ki elfogta és lefejeztette a király ellen fölzendült Seléndi Albertet.¹⁾ — 1410 november 6-án, Zsigmondnak okt. 10. kelt parancsára, az aradi káptalan *Saághy* Lőrinczet, Világos királyi várnagyát, Haraklyán birtokába igtatta, miről a káptalan nov. 15. tett jelentést.²⁾ 1412-ben *Derecskey* Pál világosi várnagy az egri püspököt Nyemegteleke és Somboly birtokában háborgatta.³⁾ — Úgy látszik, Guthi *Ország* János zarándi főispán volt Világosvár utolsó királyi várnagya; 1431 szept. 20. már castellanus volt, midőn Palóczi Máté országbíró a Báthoryak és Károlyiak birtokvillongásában intézkedett; ⁴⁾ 1434-ben is világosi várnagy volt, midőn Földvár falut kapta; ⁵⁾ s 1436-ban Zsigmond őt bízta meg, mint zarándi főispánt és világosvári várnagyot, hogy Kátai Lászlóval együtt az örökös kun kapitányságok ügyét megvizsgálja.⁶⁾ Csak 1439-ben⁷⁾ került ismét magánkézbe Világosvár, midőn Albert király 110 faluval egyetemben *Brankovics* György szerb despotának s Albánia urának ajándékozta.⁸⁾

A mint politikai oka volt ez adománynak, úgy I. *Ulászló* király szintén politikai okokból, hűtlenség czímén vette vissza Világosvárt s uradalmát Brankovicstól. 1440-ben ugyanis Harapkai *Bothos* András, temesi főispán, a leghatározottabban csatlakozott Erzsébet királyné s illetőleg a csecsemő V. László pártjához; jelen volt a gyermek-király koronáztatásán, föllázította a délvidék egy részét s eyebek közt *Sztepán* vajdát, Brankovics világosi vár-

¹⁾ A galgóczi levéltárra hivatkozva említi *Pesty* Frigyes, Brankovics György birtokviszonyai 15. l.

²⁾ Ifj. *Bölöni* Sándor levéltára Nagyváradon, Nro 5. B.

³⁾ *Wenzel*, Stibor vajda, 35. Századok, 1883. 587. l.

⁴⁾ Károlyi-oklevéltár, II. 135.

⁵⁾ Az oklevelet közli Tört. Adattár, II. 280—2.

⁶⁾ *Pesty*, id. h. 19. l.

⁷⁾ *Thuróczy* szerint már 1425, *Fábián* (I. 71.) szerint, (ki itt *Fejér*, Cod. Dipl. X. 6. 503. lapjára gondolhatott) még 1422. került a despota kezére. Láttuk azonban, hogy ez időkbén Zsigmond király várnak nevezgette Világost.

⁸⁾ Orsz. levélt. Dl. 24,822. Továbbá NRA. fasc. 88. Nro 1. (eredetije nincs helyén) és Dl. 13,433. V. 6. *Pray*-féle kéziratok a budapesti egyet. könyvtárban, XIV., 21. (Töredék) és *Fejér*, Cod. Dipl. XI. 293.

nagyát is fegyveres csatlakozásra bírta. — Bothost azonban Szekszárd és Báttaszék közt megverte Hunyadi János; a lázadó főúr maga is a csatatéren maradt, párthívét pedig, Sztepán vajdát, *Maróthy* László aradi főispán győzte le, ki azután jutalmul 1441 febr. 2. Világosvárt s uradalmát kapta I. *Ulászlótól*, az oláh várnemesekkel együtt.¹⁾ Brankovics mindamelllett is megtartotta Világosvárat, sőt önállóan intézkedett arról; először 1442. *Birini* Pál javára, ki utóbb mint trónkövetelő lépett föl ellene;²⁾ 1444-ben pedig *Hunyadi* Jánosnak adta Világosvárt s uradalmát a magyar és oláh várjobbágyokkal együtt azért, mivel sok ezer forintot fordított arra, hogy Rácországot s Albániát a törökök kezei közül kiszabadítsa.³⁾ Ez ellen *Maróthy* László macsói bán már a következő évben tiltakozott ugyan,⁴⁾ Hunyadit azonban a gyulafehérvári káptalan tényleg beigtatta.⁵⁾ 1448-ban mégis mint Brankovics várnagya szerepel Világosvárrott egy László nevű úr.⁶⁾ Tehát azon évben, midőn a rigómezei csatát részben épen a despota árulása következtében veszttette el *Hunyadi*. A despota el is fogatta a nagy vezért és csak a magyar urak fenyegetésére bocsátotta szabadon, oly föltétel alatt, hogy visszanyerje minden magyarországi jószágát.⁷⁾ A pápa 1450 április 12. fölmentette Hunyadit az elvállalt kötelezettségek alól⁸⁾ s 1451 aug. 7. csak a háború által fenyegetve állt reá Brankovics, hogy Hunyadival méltányosabb egyességet kössön s neki egyebek közt Világosvárt s uradalmát is visszaadja.⁹⁾

¹⁾ Orsz. levélt. NRA. fasc. 957. Nro 4., *Fábián*, Aradm. I. 72. és *Pesty*, id. h. 23—27.

²⁾ *Pesty*, id. h. 19. s a chronol. nehézségekre nézve 27—28. l. Azonban két oklevél is van az orsz. levéltárban (Dl. 13,686. és NRA. fasc. 88. Nro 3.), mely szerint veronai *Birini* Pál, Mihály veronai herczeg fia, e várat már 1442. kapta.

³⁾ Orsz. levélt. Dl. 13,785. és 13,786. Pray-féle kéziratok, XIV., 23.

⁴⁾ Orsz. levélt. NRA. fasc. 1066. Nro 2.

⁵⁾ *Téleki*, Hunyadiak kora, X. 159—164. l.

⁶⁾ A galgóczi levéltárból emliti, *Pesty*, id. h. 29—30.

⁷⁾ *Téleki*, id. m. II. 105.

⁸⁾ *Pesty*, id. h. 34.

⁹⁾ A müncheni kir. levéltárból kiadta *Téleki*, id. m. X. 305—312. Orsz. levélt. NRA. fasc. 1524. Nro 6. Kiadta továbbá *Spiesz*, Archivarische Nebenarbeiten, I. 173. és *Fejér*, Genus, incunabula et virtus J. Corvini de Hunyad, 149.

Az uradalom azután Hunyadi sógoráé, *Szilágyi Mihályé*, lett s ösmeretes az az elbeszélés, hogy a kormányzót Mátyás király 1458-ban épen Világosvárbán csukatta el, honnan csak a következő évben, szakácsának sokszor emlegetett cselével, szabadult ki.¹⁾ Ekkor *Lábathlan* Gergely volt a várkapitány, ki mint ilyen, 1460-ban hősileg harczolva esett el Possasinnál.²⁾ 1461-ben Szilágyi Mihály özvegye Világosvárat némely más falvakkal együtt 7000 arany forint fejében elzálogosította a királyi kincstárnak, mely Szilágyi adósságainak törlesztését is magára vállalta.³⁾ Az uradalom véglegesen is visszakerült a koronához, mely azután azt 1464 február 22. *Báthory* Andrásnak, Istvánnak, Lászlónak, Pálnak és Miklósnak ajándékozta.⁴⁾ Ezentúl az egész korszakon keresztül a Báthoryaké volt Világos vára és hatalmas uradalma, melyben 1519 nov. 30. és decz. 13. osztályos atyafiakká fogadták ugyan *Rozgonyi* Istvánt,⁵⁾ osztályra azonban nem került a sor. 1494-ben nemes *Horváth* István és *Verbőczy* János volt a világosi várnagy, *Moga* László pedig a tiszttartó, kik ellen Aradmegye a Haraszthy István lippai és kovászii szőlőhegyeiben tett károk miatt tartott vizsgálatot.⁶⁾ Várát bizonyosan jobb karba helyeztették ugyan a Báthoryak; de így sem volt elég erős, hogy ellenálljon *Dósa* György ostromának, 1514-ben.⁷⁾ A vár történetének legérdekesebb korszaka különben a XVI. század.

A most alaktalan romok kétségkívül nagy igényekkel emelt várkastély omladékai. A három oldalról elég meredek hegyen büszkélkedett a Hunyadiak s Báthoryak vára, mely művészi tekintetben nem sokkal állt hátrább Vajda-Hunyadnál és Solymosnál.

¹⁾ *Tcleki*, id. m. III. 165.

²⁾ Századok, 1869., 496.

³⁾ Orsz. levélt. Dl. 15,567. V. ö. *Kaprinay*-kéziratok, II. 181.

⁴⁾ Orsz. levélt. Dl. 24,545., 24,837. és 15,915. (Ez utóbbi az aradi káptalan jelentése.) Özv. Szilágyiné másodszer Bánffy Pálhoz ment férjhez s Világos kiváltása végett több falut 2500 arany frton zálogosítottak el a testvérek. (Dl. 15,961.)

⁵⁾ Közlé *Fábián*, id. h. I. 220—1.

⁶⁾ Orsz. levélt. Dl. 20,100.

⁷⁾ *Verancsics*, Összes munkái. II. 6.

A szép, faragott köveket azonban rég szertehordták már épületanyagnak.¹⁾

Odább éjszakkeleten, a Hegyes-Drócsa legéjszaknyugatibb dombján, a Kopaszhegyen levő temetőben, a csősz háza mellett, hamu, szén és téglatöredékek gyaníttatják, hol állott hajdan *Pankota vára*. Ez a vár állott már 1318-ban is. Ekkor június 14-én *Ivánka*, Pankota és Dézna (Dezne) várnagya, résztvett a Sár Domokos temesi alispánnak ajándékozott Fülöptelek és Rigácstelek határa bejárásában.²⁾ 1387 febr. 27. Zsigmond király Pankota várát Losonczy László és István, szörényi bánoknak adományozta.³⁾ A vár sorsa ez időkben ismeretlen; de említik még 1536-ban⁴⁾ s azután elég gyakran az egész XVI. században. Pankota különben régi nevezetes hely, 1219-ben már egy benedekrendi apátság székvárosa,⁵⁾ hová a XIV. században a sombolyi főesperesség is áttette székhét.⁶⁾ Az apátság romjai a Kopaszhegy aljában láthatók s tőle délre egy nagyobb, a XVI. században elpusztult erősség sánczolatait szemlélhetjük.⁷⁾

Pankota csaknem összefüggött *Boros-Megyer*-rel, hol 1469 április 24. saját várkastélyában (castellum) és házában halálos betegen feküdt Ábrahámffy Tamás.⁸⁾

A pankotai erősségek közelében állott *Kerek* és *Zaránd vára*⁹⁾, mely utóbbiban Zaránd- s vele együtt olykor Békésmegye is, többször tartott gyűlést s így fontosságát még nem vesztette el egészen.

¹⁾ A romok leírása a Kárpátgyes. évk. XII. 11—12. l.

²⁾ Anjoukori okmánytár, I. 474.

³⁾ A galgóczi levéltárból említi *Pesty*, A szörényi bánóság, I. 265. Adományát jún. 2. megújította, sőt ki is bővítette, mert a déznai várat is a Losonczyaknak adta. (U. o.).

⁴⁾ Oláh M. geogr. (*Bél*, Adparatus, 30.)

⁵⁾ Ritus expl. veritatis, 43. §. (*Bél*, Adparatus, 204—5.)

⁶⁾ *Baldssy*. A pankotai főesperesség. (Egri egyházm. Közlöny, 1875. 15—19. sz.) 1332. még sombolyi, 1337. már pankotai főespereseket emlegetnek az oklevelek. L. *Kandra* Kabos, Századok, 1883., 590.

⁷⁾ *Márki*, A pankotai ásátások. (Tört. Értes. 1885. 196—202. Tervrajzzal.)

⁸⁾ Orsz. levélt. Dl. 16,843. Közlé *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 82—84.

⁹⁾ *Oláh* geogr. (*Bél*, Adpar. 30.)

Arad-Hegyalja, vagy a hogy a középkor végén a Hegyes-Drócsát s a tövében éjszakra elterülő sikot nevezték, a Nyírköz¹⁾ éjszakknyugati részén csak jelentéktelen erődítések álltak. *Egregygen* (Agris), *Feltóton* (Tauczon) többé-kevésbé tekintélyes romok maradtak; a feltóti erősséget, mely az itt már 1238-ban említett Jánosvitézéké lehetett, három sáncz körítette. A most jelentéktelen falu a középkor végén a mezővárosok közé tartozott.²⁾

A Makraaljának s egyúttal a Fehér-Körösnek védelme főképp *Boros-Jenő* hivatása volt. Az a várszerű kaszárnya, melyben ott, a Körös jobboldalán, most honvédek tanyáznak, a régi, de 1652-ben alaposan megújított vár helyén épült. Állott e vár már a középkorban is, de csak két rá vonatkozó adatot ismerünk. E szerint 1295 jan. 13. III. *Endre* király megparancsolta a budai káptalannak, hogy azon 400 márka fejében, melyet Sédői *Csák* Endre comes a maga rokonától, Sándor comestól, jenői királyi várnagytól, Egyed fiától vett föl, hogy a lázadó István úr rabságából magát kiválthassa, Sándor comest Murul falu birtokába beigtassa.³⁾ A vár alatt folyó Körösben Hunyadi János korából találtak ugyan pénzeket,⁴⁾ s 1472-ből is tudjuk, hogy Losonczy László jenői várának castellanusa és tiszt-

¹⁾ U. o. Nyírségnek írják e tájt már 1319-ben is. (Anjoukori okmánytár, I. 498.)

²⁾ Az omladékok közt a mezőváros latin köriratú pecsétjét is megtalálták. *Oláh* is mezővárosnak írja. (*Bél*, 30.)

³⁾ Az orsz. levéltárból kiadta *Haan*, Békésm. hajd. II. 10—13. *Wenzel* Árpádk. új okm. XII. 574. — A Történelmi Adattár (II. 112—114.) hosszasan bizonyítgatja, hogy az Árpád-korszakban sehol sem említik az aradmegyei Borosjenőt; nem ösmeri azonban a már említett 1295. évi oklevelet, mely nem mondja ugyan, hogy Zarámban van Jenő, de zarándi falut említ, mint a jenei várnagy birtokát, s felhossa, hogy 1296-ban III. Endre Visk falut, melyet a jenei várhoz tartozó egyéb falvakkal egyjött a Csernekyek hűtlenül elpusztítottak, Csák Jánosnak ajándékozza. (Fejér, Cod. Dipl. VII., 2., 192—5.) Láttuk ugyan, hogy a jenei várnagy s egy Csák a megelőző évben együtt szerepelnek, tényleg azonban Visk megnevezése nem engedi, hogy e Jenőt egynek vegyük az aradmegyeivel, hacsak a Borosjenőtől kissé nyugatra eső Visnikre nem akarjuk csavarni a Visk nevet, mi azonban nem volna rendén. Viszont azon «villa Borozieneu», melyet Mária királyné 1312-ben említ (Anjoukori okm. I. 281.) az oklevéltár indexe szerint Aradban, tényleg azonban Pestmegyében keresendő.

⁴⁾ *Archaeol. Ért.* 1870. 162. 1.

tartója volt Jenőn¹⁾ (kár, hogy nincs megnevezve); *Oláh* Miklósnak 1536-ban készült földrajza azonban nem említi a várak közt. Ismét említik 1552-ben²⁾ a XVI. század második felében; az egész XVII. században pedig úgy, mint mely az ország legfontosabb végházai közé tartozott. Úgy látszik, 1387-ben ezt is Pankotával és Dézsnával kapta *Losonczy* István, szőrényi bán; legalább e várak igen sokáig a Losonczyak uradalmához tartoztak s 1387 július 18-án — tehát körülbelül a beigtatás idején — Losonczy István Jenőben tartózkodott.³⁾ A Fehér-Körös felső völgyében nem volt egyetlen valamire való erősség sem. A Körösfő vidékén, Halmágyon, Kápolnán és Kisbányán némi katonai szervezet lehetett; Hunyadi János upyanis, tekintetbe véve *Moka* (Moga) halmágyi vajda érdemeit, megerősítette őt Kápolna, Halmágy és Kisbánya (ma Boicza Hunyadmegyében) vajdaságában, melyet fiaival (Alihálylyal és Sandrinusszal) együtt idáig is békésen bírt.⁴⁾ Halmágyon volt különben a Kasza-család ősi kastélya is.⁵⁾ Itt, Csúcs táján, feküdt *Solymos-Csősvár* is, melyet 1510-ben Brandenburgi György kapott⁶⁾ s melyre, nevén kívül, más nem emlékezett.

A Fehér-Körösbe ömlő Sebes-patak védelmére épült *Deznye* (Dézna) vára, melynek első várnagyát 1318-ból már ismerjük, Ivánka pankotai várnagy személyében.⁷⁾ Őt 1318. a miatt parancsolta be a Becse-Gregor-nemzetségből származó Leel mester, hogy Dienesmonostorát a hozzátartozó oláh és más falvakkal együtt jogtalanul elfoglalta volt *Ivánka*, a király pankotai és deznyei várnagya; Károly-Róbert e foglalásokat május 15. visszaadni rendelte.⁸⁾ Királyi vár jellegét 1387 június 2. vesztette el, midőn Zsigmond *Losonczy* Istvánt, Dalmát-, Horvát- és Tótország főka-

¹⁾ Gr. Teleki-család levélt. Gyömrőn, Elench. XV. fasc. 1. Nro 7.

²⁾ Orsz. levélt. NRA. fasc. 566. Nro 38. és Lib. Reg. Ferd. I. 35.

³⁾ Orsz. levélt. Dl. 30,139. közölte már, de hibásan és nem teljesen Fejér, X. I., 747. s *Pray*, Annales, II. 177.

⁴⁾ Orsz. levélt. Dl. 30,188. Egy név s az oklevél alsó balsarkából egy kis darab leszakadt.

⁵⁾ *Bethlen* F. Historia, VI. 53.

⁶⁾ Müncheni kir. levélt. Hunyadi-iratok, fasc. XXXVI. Nro 274.

⁷⁾ Anjoukori okm. I. 474.

⁸⁾ Zichy-okm. II. 131—3.

pitányát, valamint Szörény bánját Deznével jutalmazta. Maga a vár, melynek hadi történetét csak a XVI. századból ismerjük, romjaiban a 389 m. magas Vurvu Ozoin, a Mestés déli nyulványain látható. Boros-Jenőn alúl, a Fehér-Körös mindkét oldalán a sikságon szintén csak csekély erősségek sorakoztak egymás mellé.

Zarándot már említettem. *Nadabon*, melynek közelében folyt le a tatárjárás egyik legvéresebb jelenete, előkelő nemesség lakott és gyakran tartottak itt megyegyűléseket; némi erődítései tehát e korszakban is lehettek. Székudvar, Bököny és Tamász közt szintén több rom van; ezeket azonban maga a nép is csak a török időkből származtatja.

Ott, hol a Fehér-Körös elhagyja Aradmegyét, *Varsádon* tudvalevőleg már 1280-ban kir. szekerészek és favágók laktak; 1341-ben azonban, midőn Károly-Róbert maga is járt e faluban, s midőn Varsándot Berend fiának, Márton békési főispánnak ajándékozta, egy kurián kívül nem volt ott több ház és lakás;¹⁾ csak 1473-ban Brünnben engedte meg Mátyás király a Szakoliaknak, hogy a zarándmegyei Vassan (Varsánd) helységben, vagy más jószágukon várat építhessenek.²⁾ Ez engedélyvel azonban, legalább Varsádon, nem éltek.

A Fekete-Körös csak rövid vonalon képezi Arad határát. Még az irodalomba is átment az a hit, hogy itt az első vár az aradmegyei *Talpason* lett volna; holott ez téves, mert a vár a folyó túlsó partján, a már biharmegyei Fekete-Bátoron állott.³⁾ Ellenben föleleveníthetjük a tőle és Apátitól délnyugatra levő *Váraskeszi* nevét, mert a név maga s az ú. n. oroszkeszi erdőben fenmaradt romok egyaránt igazolják, hogy itt hajdan vár állott.⁴⁾ Tőle kissé keletre, *Sámolykeszi*-ben oláh vajdaság volt. A vajdák közül *Székely*

¹⁾ Orsz. levélt. Dl. 3363. Kiadta *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 4—5.

²⁾ A zsélyi levéltárból. Említi Századok, 1869. 594. 1. Ha e vár elkészült volna, nem kell vala attól tartania Mágocsy Gáspárnak, (1558 február 2.), hogy a török, Gyula könnyebb ostroma végett, Varsádon is palánkot építtet. De ez a kastély Varsádon sohasem épült fel. (Békésm. tört. társ. évk. I. 12.)

³⁾ Ezt bebizonyítja *Bunyitay*, A váradi püspökség tört. I. 416.

⁴⁾ Igy különböztették meg a szomszédos Csanakeszitől, Sámolykeszitől és Kókeszitől.

Pál 1494 május 7. beiratkozott a római Szent-Lélek társulatba;¹⁾ a következő évben Corvin János, ki személyesen is időzött e faluban, az ezen idő közben elhunyt Pál fiát, Sámolykeszi Székely Mátét, tette meg az oláhok vajdájává testvéreivel, Jánossal és Gáspárral együtt. Megkapta az igazságszolgáltatás és jövedelemszedés jogát s feladata a lakosság számának emelése lett.²⁾ Mindez nem katonai szervezet, de van benne ebből is, mert ura iránt bizonyos hű szolgálatokra volt kötelezve a vajda; ily szolgálatok jutalmául kapta Máté vajda 1500-ban Kökeszi falut.³⁾

A három Keszitől éjszaknyugatra, a Köröshöz már közelebb feküdt a pontosan meg nem határozható *Meszlénymező*, melyet már 1429-ben mint kastélyhelyet emleget egy okirat.⁴⁾ E kastélyt a Vadászi *Farkas*-család építhette, mert ez volt a hely legrégebb, ösmert birtokosa.

A vármegye legéjszaknyugatabb része teljesen nyitva állott. — A mostani malom-csatorna s a Traján-út balpartján halmok sorakoztak egymás mellé. Simánd és Sikló közt az oklevelekben 500 év óta emlegetett *Szenteskirály* dombján némi erősítés nyoma látszik; tőle délre 7, éjszakra a Bugyér mentén pedig 8 apró földvárat ismernek a lakosok. Székudvar és Ottlaka közt a Kékesben közel 50 kisebb nagyobb halom fekszik s az ottlakai főhalmon váromok vannak. Elek határában a Papihalmon, Szent-Anna határában a Papokhalmán s több más helyütt szintén látszanak épületmaradványok és sánczolatok. Mindezekről azonban még az utolsó három század oklevelei sem emlékeznek meg. Csak annyit tudunk, hogy a XIV. és XV. században sok egyház és szerzet s még több jómódú köznemes-család virágzott e tájon s hogy ezek tőlük telhetőleg megerősített helyeken szerettek lakni. Arad ezen zarándi részeit csupán 13 nevezetesebb vár védtes így s itt csak körülbelül minden 9□ myriaméterre jutott egy vár.

¹⁾ *Monum. Vaticana.* I. sor. V. 42.

²⁾ Müncheni kir. levélt. Hunyadi-iratok. Fasc. XVI. Nro. 104.

³⁾ U. o. Fasc. XVIII., Nro 144.

⁴⁾ Orsz. levélt. Dl. 12,086.; kiadta *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl.

V.

ARAD MEZEI KATONASÁGA.

Arad vármegyét a vegyes házakból származott királyok idejében feltűnő nagy csapás nem érte, a mi azonban épen nem jelenti azt, hogy külső ellenségek támadásaitól, vagy belső zavaroktól meg lett volna kímélve.

III. Endre halála után a mostani Arad vármegye egyházfőnökei, az egri, váradi és csanádi püspökök egyaránt a nemzeti pártot követték s a pápa jelöltje, Károly-Róbert ellen dolgoztak. János kalocsai érsekkel — a magyar Langtonnal — Antal csanádi püspök Venczel, majd Ottó királynak leghatározottabb hívei közé tartozott.¹⁾ Résztvett azon küldöttségben, mely Venczelt a magyar trónra meghívta, mely meghívás polgári háborúra vezetett.

Azonban, úgy látszik Arad-Zaránd nemessége is Csák Máté pártjához csatlakozott. Ott voltak Budán, Venczel király oldalán, *Bethlen* fiai, midőn Károly-Róbert hívei tüzzel-vassal pusztították a főváros környékét; részt vettek a várból való kirohanásban s Máté úr e közben halálos sebet kapott, Mihályt pedig a fogságban fejezték le.²⁾ *Bethlen* Olivér szintén a vár védői közé tartozott.³⁾

1305 decz. 6. a csanádi és veszprémi püspök koronázta királylyá Ottót⁴⁾ s vele Aradmegye is a szabad választás nagy elvét vallotta. A küzdők azonban lassankint kifáradtak s a nemzeti és pápai párt fusiora lépett. *Miklós* aradi prépost már mint Károly határozott híve vett részt az 1308. tartott híres országgyűlésen, mely az Anjou-herceget királylyá választotta s onnan nov. 18-án Erdélybe indult, hogy a korona visszaadása ügyében a hatalmas László vajdával, Keán ivadékával s a lázadó Gyula szlavoniai bán fiával⁵⁾ értekezzen. Ily fontos dologban azonban mind őt, mint társát, Imre váradi püspököt, kicsinyelte a vajda.⁶⁾

¹⁾ *Pór*, Csák Máté, 43. és *Horváth*, Magy. tört. II. 145.

²⁾ *Pór*, id. h. 51.

³⁾ *Fejér*, Cod. Dipl. VIII., I. 89., 115.

⁴⁾ *Horváth*, II. 157.

⁵⁾ *Turul*, 1889. 137—9. l.

⁶⁾ *Batthyány*, Leges eccl. III. 92—4. s *Gentilis* követségei (Monum. Vatic. I. 1.) XC—XCIII. és 212—8. l.

A következő évben *Konth* Miklós nádor Zarádon, majd *László* oppelni herceg és nádor Nadabon személyesen tartott gyűlést Zaránd és Békés vármegyék rendjeivel,¹⁾ kik nem is vettek részt azontúl a belvillongásokban. Nemsokára maga a király is a delvidékre költözött, Temesvárra tette át székhelyét, épületekkel díszítette Arad- és Zarándmegyék városait, erősítette várait s tökéletesen részére hódította a nemességet. Egyik leghatározottabb hívét, *Széchenyi* Tamást, Bars- és Szerémmegyék főispánját s a kunok bíráját állította Arad vármegye élére; ezt a híres vitézt, ki a zarándi részekben nagybirtokos *Nekcsey* Sándorral együtt 1312 jún. 15-én a rozgonyi csata sorsát megfordította s Károly-Róbertet győzelemre segítette.²⁾ A királyné tárnokmestere, Hasznos és Solymos várnagya, csongrádi, bácsi és szolnoki főispán, végre erdélyi vajda és a székelyek ispánja lett. Részt vett a Záh Feliczian családjának kiirtását kimondó határozat hozatalában,³⁾ míg az Aradban is földbirtokos *Becsey* Imre, lévai várnagy, Záh leányával szemben, a bakó szerepét vette át.⁴⁾ Hogy azután királya fogatekos népszerűségét ismét emelje, *Szécsy* Dénes szörényi bánnal, Dezső zarándi főispán atyjával együtt ő állott a háború-párt élen, midőn Bazarád havasalföldi vajda megtámadásáról volt szó. Ezen 1330. évi hadjárat elveszett; de örök nevet szerzett magának *Szécsy* Dezső zarándi főispán, ki életével fizette meg azon hősies önfeláldozását, hogy végveszélyben levő királyával fegyvert s ruházatot cserélt, mert így főképp ellene zúdult az oláhok dühe;⁵⁾ lovagiasan fedezte a király visszavonulását *Berendy* Márton is, Aradmegye egyik legkiválóbb családjának tagja, kit azután a békési főispánsággal, Zarándban pedig jószágokkal s azzal jutalmazott a hálás király,⁶⁾ hogy fiát Jánost aradi préposttá tette.⁷⁾ A környék főispánjai ily előkelő szerepet játszván e hadjáratban, kétségtelen, hogy Arad-, Zaránd- és Békésmegye dandárai erősen részt vettek abban.

¹⁾ Hazai Oklevéltár, 308—9.

²⁾ *Pör*, Csák Máté, 121. A Nekcseyekre nézve ugyanő, *Századok*, 1890. 20—43. l.

³⁾ *Századok*, 1874. 243. l.

⁴⁾ U. o. 244. l.

⁵⁾ *Horváth*, id. h. II. 208.

⁶⁾ Orsz. levélt. Dl. 3363.

⁷⁾ *Karácsonyi*, Emlékkönyv, 121.

Az Anjoukkal beköszöntött daliás idők legdaliásabb alakjai közé tartoznak a Kerekegyházi *Laczkyak*, kik közül Nagy Lajos királynak több hadvezére került ki. A család a Hermán-nemzetiségből származott,¹⁾ s ősi fészke az aradmegyei Kerekegyháza, egy hét faluból álló uradalom feje. Laczknak, a székelyek ispánjának legidősebb fia, *István* erdélyi vajda volt 1348—49-ben Lajos király nápolyi vezére; testvére s a vajdaságban utóda, *Endre*, a Moldvába tört tatárok ellen harczoló hős, kit a legenda szerint a holt Szent-László segít győzelemre;²⁾ öccsük *Miklós* a beneventi győző, s 1356-ban egy, a pápa segítségére küldött sereg vezére,³⁾ *Mihály*, a nápolyi hadjárat részese; *Pál* pedig 1355 aug. 9. főkép Tullnál tűnt ki, hol 400 magyar íjász élén legyőzte az osztrák hercegek ellen föllázadt svábokat.⁴⁾ A nápolyi hadjáratban részt vett már István két nagyobb fia is, kik közül *Dénes* különösen Somma bevételénél nyert hírnevet.⁵⁾ Utóbb aradi főispán stb., majd erdélyi vajda lett. Azonban a hyperloyalis Laczkyak mellett illoyalisok is szerepelnek. István, erdélyi vajda, majd horvát bán, ki a Carrara Ferencz szövetségében Velence ellen vívott harczokban Trevisonál fogságba esett, utóbb (1386.) Laczky Imrével együtt résztvett a Mária királyné ellen Horváthy által szervezett lázadásban s Körös-Udvarhelytt (1397 február 27.) a bosszús Zsigmond felkonczoltatta.⁶⁾ *György* úr ugyan, a költők által emlegetett Vajdafi, nagy szolgálatot tett a Luxenburg-ház ivadékanak az által, hogy Hédervári *Kont* Istvánt elfogta, de már Mihály és István urak nápolyi László pártján állottak s a hol csak lehetett, ártottak Zsigmondnak. A család bukásának épen az öregebb István bán lett az oka. A gyorsan emelkedett Kerekegyházi Laczkyak az ő kivégeztése után gyorsan is hanyatlottak. Ha pörrel, hatalmaskodással a

¹⁾ Ezt bebizonyítja *Kardcsanyi* a Turulban, 1886. 167., elvetve az Apor-származás meséjét.

²⁾ 1352-ben. Szent-László gyönyörű legendája Aranytól. Laczky István nápolyi hadjárata: Horváth, II. 255—264. l. Endre 1352. évi hadjárata u. o. 270.

³⁾ Turul, 1886. 168. l.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ *Horváth*, II. 262.

⁶⁾ Turul, 169—170. l.

XIV. században ők elszegényítették az aradi prépostságot, a XV. század közepén túl már nekik is meg kellett válniok Kerek-egyháztól s nem említhetjük többé őket Arad főurai közt.¹⁾

A hanyatlás ez idejében kezd emelkedni *Losonczy* István családja, ki a mai Aradmegyében közel 140 helyséből álló három uradalomra tett szert. (1387.) A vagyonszerző vitéz férfiú volt: Horvát-, Tót- és Dalmátország főkapitánya, Zsigmondnak egyik vezére, midőn Mária királynét a lázadó horvátok kezei közül ki akarta szabadítani;²⁾ a mellett azonban, úgy látszik, itthon is buzgótt Pankota, Boros-Jenő és Deznye várak megerősítésében. A Dán havasalföldi vajda ellen vívott háborúban 1326-ban esett el. «Minekutána ő elesett, nagy zavandás lett a magyarok közt és kevesen szabadúlhattak meg az oláhoktól.»³⁾ E dynastia tagjai már a törökök ellen szereztek babérokat; Dezső vajda 1438-ban az Erdélyben pusztító törököket szerencsésen megverte és zsákmányuktól megfosztotta; Benedek tíz év múlva a rigómezei csatában esett el, stb.; a vitézség koszorúját azonban István, a temesvári hős tette föl igazán a család czímerére.

Hős tett által lép előtérbe a mai Arad területén, a hajdani Zarándban az *Apa-nemzetség* is. A hódtavi harcban Gergely mester IV. László király szemeláttára több kunt megsebesített, miért Izabella királyné Varsánd faluval ajándékozta meg.⁴⁾ Szerencsésebb, mint a szintén aradmegyei *Bő* János, ki halálát lelte e csatában;⁵⁾ családja azonban szintén az egész középkoron keresztül virágzott Aradmegyében. Az *Apa-nemzetségből* vált ki azután az *Apafi- és Bethlen-család*, mely annyi hőst adott a hazának. I. Lajos király idejében, a hagyomány szerint, Bethlen János, a család ez ágának őse, oly ügyes nyilazó volt, hogy egyszer egy lövéssel két hattyú nyakát lőtte keresztül.⁶⁾ A Bethlenek hősiességének emlé-

¹⁾ E nevezetes családról l. Turul, 1884. 21—29., 110—117. l. s *Majláth* Béla és gr. *Lázár* Miklós ezen értekezéseit felülvizsgálva *Karácsonyi* u. o., 1886. 166—173. l.

²⁾ *Márki*, Mária királyné, 105. *Budai*, Polgári Lexikon, II. 589.

³⁾ *Budai*, II. 590.

⁴⁾ *Fejér*, Cod. Dipl. V. 3., 215. és Orsz. levélt. Dl. 1179.

⁵⁾ Új Magyar Múzeum, 1851—2. I. 205. és *Szabó*, Kún László, 103.

⁶⁾ *Bőthy* G. De rebus M. Gabr. Bethlen. (*Engel*, Monum. Ungr.

kezete azonban régibb ennél; mint láttuk egyidős a vegyesházbeli királyok trónraléptével.

A Bethlennel rokon *Neczpáli-családnak* szintén vannak hősei. Ősatyjának, Maczonkának négy fia közül János dicsőséges részt vett a stillfriedi (1278.) és hódtaivi csatában, hol igen súlyos sebet kapott, majd az Albert osztrák herceg ellen folytatott küzdelemben s Adorján vára ostromában; az arad-zarándi jószágok megszerzői azonban testvérei, Lőkös és Domokos voltak. — 1421. Zsigmond király Neczpáli Györgyöt és fiát, kik neki — és pedig László Csehországban a wickleffista és tanaiért «méltán megegett» Husz János pártbívei ellen «az igaz hit érdekében» kivált Neuburg város ostromakor tanúsított hősiessége által jó szolgálót tettek, — Zaránd és Békés vármegyében új adománykép Ősi, Bodon, Seprős stb. birtokával jutalmazta meg.¹⁾

Az Apa-nemzetséghez tartoznak a *Lipócziak*, *Keczerek* és *Nekcseyek* is, Aradmegyének szintén nagybirtokosai. Lipóczi *Demeter* már a XIII. század elején kitűnt a II. Endre fia, Kálmán herceg galicziai királysága miatt folytatott harcokban, majd II. Endre szentföldi hadjáratában; fia *Sándor* a sajói ütközet (1241.) egyik hőse, ki a király visszavonulását fedezte, egészen a dalmát partokig; a Lipócziak egy ága már a XIII. század közepén a Nekcsey nevet vette föl s a család tagjai 1299-ben osztozkodtak meg a zarándi ősi jószágon, Székudvaron, Varsándon, Árkicsalánon s a Fehér-Körös és Maros közt levő egyéb jószágokon. Lipóczi és Nekcsey Demeter az első Anjouk védelmében mint valami vitéz «huszár-obester» vett részt, száz jelét adva hősiességének; a rozgonyi csatában Kozma János nyilai ellen öntestével védte a királyt s idős ember létére is résztvett Kopasz nádor bihari lázadása leverésében.²⁾

Ha mindezen s más családok Arad-Zarándban elég hatalma-

240—1.) Szerinte ezért kapta Zsigmondtól János úr a czimert és Bethlen-Ősit. Azonban a Bethlen- és Neczpáli család már 1347. egyezkedett egyebek közt B.-Ősi birtokára nézve is (*Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 22—28. l.) s Bethlenekről korábban is van emlékezet.

¹⁾ *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 36—37. és 46—48. l. Századok, 1875. 233—4. és 237. l. és Békésm. tört. társ. évk. I. 71—3.

²⁾ Századok, 1890. 26—29. l.

sok voltak is arra, hogy az Anjouk által dédelgetett bandériális rendszer értelmében tekintélyes erővel gyarapítsák zászlóaljaikat, s ők maguk elég képzetek és vitézek, hogy e zászlóaljak élére álljanak, maga a megyei banderium gyöngye volt. 1433-ban a honvédelem újjászervezése alkalmával *Maróthy* János bánt, kinek legnagyobb birtokai Arad-Zarándban feküdtek, Ozora felé a török ellen 1000 lovas kiállítására kötelezték; ellenben a Temesköz felé, szintén a török ellen, Zárándmegyének 300, Aradnak pedig csak 100 lovast kell vala fölszerelnie.¹⁾ Feltűnő, hogy pl. a Losonczyak stb. bandériumai itt meg sincsenek említve. A század vége felé, nagyobb terhet is elbirt a vármegye, mert 1498-ban a 16. törvényczikk szerint Arad és Záránd minden porta után egy pajzsos, lándzsás, vértés huszárt adott, míg a megyék nagy része csak minden 36 porta után küldött egyet. Ezt a jóllét jelenek vehetjük.

Arra, hogyan voltak fölszerelve e lovas és gyalog katonák, kielégítő választ nem adhatunk. Lippán, úgy látszik, külön *paizsgyártók* laktak, legalább e mesterség neve mint családnév is használatos, ép úgy, mint a hogy csak ily nevek tartották fenn a *szíjgyártás* emlékezetét.²⁾ Csákányt, csatabárdot, lándzsát, kardot, tollas és lánczos buzogányt, sarkantyút stb. ma is gyakran találunk a megye egyes vidékein, kivált a várak környékén; ezek koráról azonban nem lehet biztosat mondani. A távoli fegyverek közül általánosan használták a nyilat; s 1241 óta, midőn a tatárok ellen azzal kell vala védekezni a nadabi szigeten, az egész koron keresztül emlegetik. *Bethlen* János mint kiválóan biztos kezű nyilas híresedett el; 1485-ben egy liki jobbágy nyíllal lőtte mellbe a szomszéd ménesi uradalom jobbágyát;³⁾ a bekésmegyei Földvára támadó medgyesi, ottlakai, jánosházi, bánkúti stb. jobbágyok nyíllal lövöldöztek Posgay Gáspár kuriájára.⁴⁾ *Tűzi fegyvert* Aradmegyében 1459-ben Világosvár ostrománál említnek először, midőn Szilágyi Mihály «lövésekkel» hajtotta vissza a törökök kereséséből visszatért királpárti őrseget.⁵⁾ Részletesebb adataink van-

¹⁾ *Horváth*, II. 499—500.

²⁾ 1525-ben. Dr. *Komáromy* András gyűjteményében.

³⁾ Orsz. levéltár, Dl. 26,031.

⁴⁾ Békésm. tört. társ. évk. XII. 98.

⁵⁾ *Heltai* magy. krónikája. (1854.) 393—4.

nak Solymosvár 1514. évi ostromáról, mely szerint Dósa György ágyúkkal lövette az ellenséget s a felek puskákkal harczoltak egymás ellen.¹⁾ Ugyanazon időtájban már Puskás-családot is ösmerünk Aradmegyében.²⁾

Az oklevelekben beigtatások, jószágháborítások stb. alkalmával gyakran emlegetett «fegyveres ellenállás» és «fegyveres hatalmaskodás»³⁾ csak általános kifejezések, melyek a használt fegyvereket nem nevezik meg. A hadi életben azonban nemcsak fegyvere szerint becsülték a jobbágyot. 1476 szept. 16. Mátyás király meghagyta Zarándmegyének, hogy a délvidék oltalma végett október 18-ára haladéktalanul 200 kocsit s ásóval és fejszével ellátott 700 embert küldjön Temesvárra.⁴⁾

Mi részt vett Arad-Zarándmegeye a XV. század törökellenes küzdelmeiben, csak abból vethetünk hozzá, mily túlhatalmas családai voltak e korszakban s hogy e családok egyes tagjai igazi babérokat arattak e harczokban.

Így maga *Hunyadi* János, ki már 1434-ben földesúr volt Aradban⁵⁾ s 1444-ben Világosvár 110 faluból álló uradalmát is megszerezte Brankovics szerb despotától és pedig azon érdeménél fogva, hogy Ráczország és Albánia visszafoglalására 95,000 arannyal többet költött s a törököt Erdélyben, Havasalföldén, Bulgáriában és Albániában ismételve megszalasztotta.⁶⁾ Aradba készült már 1445 jan. 25. is, kijelentvén, hogy személyesen megy Lippára, a mint a jég olvadni kezd s a Maroson a sószállítást megkezdik;⁷⁾ s ez évben talán ismételve is járt itt, mert június 15-én Aradon tartózkodott.⁸⁾ Ez útjában alkalmasint Solymosvár megerősítésének ügye

¹⁾ Münchener kir. levélt. Brand. 66. III. Fragm.

²⁾ 1519-ben, Écsfokán. *Bölöni* S. gyűjteményében, Nagyváradon.

³⁾ 1470.: Orsz. levéltár, Dl. 17,093.; 1480.: *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 102—4.; 1507.: Münchener kir. levélt., Brand. fasc. XXXII. Nro 232.; 1516.: u. o., fasc. XLIX. Nro 388.; 1517.: u. o., fasc. LVIII., Nro 345. stb.

⁴⁾ *Pesty a Magy. Tört. Tárbán.* (1863.) XII. 211.

⁵⁾ Orsz. levéltár, Dl. 12,574. V. ö. u. o. Dl. 12,707.

⁶⁾ Orsz. levélt. Dl. 13,785.

⁷⁾ A bécsi cs. könyvtár irataiból *M. Tört. Tár.* (1861.), IX. 150.

⁸⁾ *Pesty*, Szörényi bánság, III. 46—7.

foglalkoztatta.¹⁾ A nagy ember elhunya után sógora, *Szilágyi* Mihály kormányzó, is huzamosabban mulatott Lippán, honnan márczius 19. kérte Carvajal János pápai követet, intézkednék, hogy a török ellen összegyűjtött kereszteshad, mihelyt erre külön levélben felszólítja, vele együtt odamenjen, a hová kívánja.²⁾ Május 14-én ugyanonnan tudósította őt Galambócz ostromáról s a török ellen a Ráczföldön sikerült harczokról; kérte tehát, ne induljon meg addig a kereszties hadakkal, míg újabb levelet nem kap tőle.³⁾ Mikor azonban az agg kormányzó odahagyta állomását s Erdélybe sietett, hogy a nyakas beszterczeieket megostromolja, Mátyás király őt október elején elfogatta⁴⁾ s Világos várába csukatta. A következő év elején a török elfoglalta Szerbországot, mire a nyáron Csanádig és Aradig dúlta és pusztította hazánkat. Ez alkalommal történt, hogy Lábatlan Gergely várnagy távollétében⁵⁾ Szilágyi hú szakácsa három más társával együtt egyszer csak augusztus valamely napján azon hírrel lármázta fel az őrséget, hogy a törökök a vár alatt portyáznak, mi épen nem volt hihetetlen hír. Az őrség nagy része tehát *Dóczy* György vezetése alatt kirohant és csak a kapuk őrzésére maradt vissza néhány ember. Ezeket a szakács a siri és galsai már megnyert jobbágyok segítségével csakhamar lefegyverezte, Szilágyit a börtönből kiszabadította s társaival együtt húséget esküdött neki. Mikor azután a felültetett őrség visszatért, Szilágyi fegyverrel és lövésekkel verte el azt a vár alól s az őrséget párthíveivel megerősítve, az eredményt magával Mátyással is tudatta. A király, ki ezzel egyidőben értesült a törökök becsapásáról, Várkonyba hitta nagybátyját s vele szept. 9. kibékült. Reá bízta Erdély kormányát s a délvidék főkapitányságát.⁶⁾ A következő 1469. évben ismét egészen a Marosig dúltak a törökök, kiket azon-

¹⁾ Orsz. levélt. Dl. 19,274.

²⁾ Mátyáskori dipl. emlékek, I. 15—16.

³⁾ U. o. 25—26.

⁴⁾ U. o. 39. *Varese* örgróf nov. 28. levele Velenczéből. Mátyás azonban az elfogatást már okt. 8. tudatta a beszterczeiekkal.

⁵⁾ Lábatlan állítólag parancsot vett Mátyástól Szilágyi megöletésére s most e parancs valóságának megtudása végett ment Mátyáshoz.

⁶⁾ *Bonfin*, dec. III. lib. X. 527. — *Heltai*, Magyarok krónikája (1854.) 392—395. — *Engel*, Gesch. von Serbien, 414. — *Horváth*, II. 95.

ban az erdélyi hadak visszavertek. Az öreg Szilágyi Mihály Lábatlan Gergely világosi várnagygyal még azon év őszén újra a török ellen indúlt; Posasinnál azonban törbe csalta s mindkettőjüket elfogta az ellenség. Szilágyit Konstantinápolyban lefejeztette, Lábatlant ellenben egy előkelő fogolyért szabadon bocsátotta a szultán.¹⁾ Míg a világosi uradalmat Szilágyi özvegye, *Báthory* Margit, majd a *Báthoryak* nyerték a királytól, azalatt a Hunyadiak is nagybirtokosok maradtak Arad-Zarándban s uradalmaikat 1490 óta a hős, de szerencsétlen *Corvin* János kezelte, ki gyakran tartózkodott e vidéken; kivált a Csontmezőn elvesztett csatája után. 1492-ben, mint írja,²⁾ a török jövetelének híre miatt nem mehetett Aradra. Hadi sikereit más csatatéren, mint Dalmát-, Horvát- és Szlavonország bánja, a Száva és Alduna mellékein aratta. Javai azután özvegyének kezével Brandenburi Györgyre szálltak, kinek tisztjei oly erősen zsarolták a népet, hogy ez a legelkeseredettebben vett részt Dósa György 1514. évi fölkelésében.

A Hunyadiak rokonai, a *Báthoryak*, 1464-ben kapták a világosvári uradalmat; ezek között István országbíró, majd erdélyi vajda, igen sok hadjárat részese és az 1479. évi kenyérmezei diadal halhatatlan hőse.³⁾ Velök körülbelől egyidőben lettek aradi földesurak a *Bánffyak*, kik közül viszont Miklós, sok egyéb hivatala mellett aradi főispán, szerzett kiváló hírnevet. Részt vett (1467) az erdélyi lázadás lecsendesítésében s a moldvai hadjáratban, 1468-tól kezdve a cseh és lengyel háborúban, 1477 óta a III. Frigyes császár ellen folytatott küzdelmekben, 1494-ben a lázadó Ujlaky Lőrincz herczeg ellen; s többször küzdött a törökkel.⁴⁾ 1487-ben júl. 12. Schottwien ostromakor a király, ki pedig testvéreként szerette, elfogatta,⁵⁾ sőt aradmegyei javaitól is megfosztotta; Aradmegyének nemességét pedig fegyverre szólította, hogy Dóczy Imre és Jaksics István vezetése alatt tőle Solymos és Lippa várakat visszavegye.⁶⁾ A király ugyan csakhamar megbocsátott

¹⁾ *Bonfin*, id. h. dec. IV., lib. I. 543. stb.

²⁾ Orsz. levélt. Dl. 19,793.

³⁾ Életrajza: *Kerekgyártó*, Magyarok életrajzai, I. 331—348.

⁴⁾ Életrajza u. o. 236—249.

⁵⁾ *Teleki*, Hunyadiak kora, V. 413.

⁶⁾ Orsz. levélt. Dl. 19,303. és 19,307.

neki, de ő nem maradt többé híve fiának, Jánosnak; 1490-ben a trónkövetelő Miksához állott,¹⁾ ki neki saját személyére havonkint 50, katonáinak pedig 400 frt zsoldot rendelt s a mellett biztosította, hogy váraiban és javaiban megtartja; a következő évben azonban már nem írta alá a Miksával kötött gyalázatos békét s ettől fogva (1500-ban történt) haláláig II. Ulászló híve volt. Az 1498. évi 22. tvcz. értelmében zászlóaljait a megyétől függetlenül állíthatta ki.

Mátyás királynak köszönhették emelkedésüket a *Dóczyak* is; Dóczy Mihály, ki már 1440. birtokos Aradmegyében,²⁾ 1443 óta a Hunyadiak házi tisztje volt; 1458-ban Dóczy György a világosi egyik várnagy;³⁾ a család arad-zarándi hatalmas uradalmának megszerzője azonban, 1470-től, Dóczy Imre s ennek fia, Ferencz. Imre már 1476-ban vitézül harczolt a török ellen Szendrő és Posasin táján. A következő évben részt vett a III. Frigyes ellen viselt harczokban is;⁴⁾ 1483-ban már harami bán volt⁵⁾ s 1487-ben ő ostromolta Mátyás király megbízásából a Bánffyak aradmegyei két várát, Solymost és Lippát s ő kezdte építtetni a zádorlaki várat. 1493-ban húnyt el.⁶⁾ Fia, *Ferencz*, túlélte a parasztháborút, mely zádorlaki várat feldúlta s részt vett a Jagellóknak a törökök ellen vívott utolsó hadjáratában. 1526-ban a péterváradai táborból kérte feleségét, Forgách Margitot, ki Zádorlakán tartózkodott, hogy a török ellen használandó nyerges és hámos lovakról, valamint fegyverekről sietve gondoskodjék.⁷⁾

¹⁾ Orsz. levélt. Dl. 33,449.

²⁾ *Teleki*, Hunyadiak kora, X. 87. és 124.

³⁾ *Nagy I.*, Magyarorsz. családai, III. 334. *Heltai* (Magyar krón. 393.) Daczó Györgynek írja.

⁴⁾ *Budai*, Polg. Lex. III., számozatlan 4. l.

⁵⁾ Orsz. levélt. Dl. 18,862.

⁶⁾ Orsz. levélt. Dl. 20,099. és 20,108. már özvegynek írják Dóczynét, ellenben ugyanazon év első felében Dóczyt s nejét még együtt igtatják be Nyék birtokába. (Dl. 19,954.) Egyszer 1490-ben már néhainak nevezték Imre urat s özvegynek nejét, Margitot (Dl. 20,143.). Alkalmassint az ekkor meghalt Lászlóval tévesztették össze, mert Aradmegye ugyanazon ülésén kétszer ismét az élők közt említi Dóczy Imrét. (Dl. 19,614. és 19,629.)

⁷⁾ Orsz. levélt. Dl. 24,316. Általában véve az orsz. levélt. új regestrumának 92—93. kötetében igen sok adat van a Dóczy-családról.

Egykori gyámtyja,¹⁾ *Haraszthy* Ferencz boszniai és szörényi bán, Aradmegye főispánja s egyik legbüszkébb főura volt, ki azonban mohón vetette magát a birtokszerzésre²⁾ és pl. midőn 1492. Solymost és Lippát, melynek imént még kapitánya volt, zálogba vette,³⁾ némi uzsoráskodástól sem rettent vissza; úgy, hogy e miatt Corvin János 1498-ban az országgyűlésen is bepanaszolta.⁴⁾ Ugyanakkor a rendek megrótták őt Koszorú-vár elvesztése miatt s törvényt hoztak, hogy megbüntessék azt, ki ezután önhibájából juttat valamely várat az ellenség kezére. Különben úgy látszik 1478 óta, midőn már a király táborában találjuk,⁵⁾ nem dicstelenül harczolt a törökökkel, mert csálai várában sok török raboskodott. 1516-ban II. Lajos megfosztotta őt az aradi főispánságtól, sőt birtokaitól is, mert a kapzsi ember hamis pénzt veretett.⁶⁾

A Körösközben nevezetes dynasták voltak a *Massayak* és a *Czibakok*, kiknek családjai már Zsigmond idejében vagyonosak voltak ugyan, de virágzásuk kezdete szinten Mátyás idejére esik.⁷⁾ Czibak Imre már 1514-ben elhíresedett a kuruczok ellen való harczairól, részt vett 1526-ban a mohácsi csatában is; Arad vidékén 1527-ben ő verte le Cserni Jován lázadó hadát, 1530-ban hőiesen védte Budát s 1534-ben, mint erdélyi vajdát először is őt tette el láb alól Gritti, hogy nagyravágyó terveit valósíthassa.

A XV. század legjobban szereplő családai közé tartoztak a *Maróthyak*. János, a macsói bán, Zsigmondnak egyik leghíresebb hadvezére volt. Gara és Diakovár közt, 1386. szeptemberében, Mária és Erzsébet királynékat védve, megsebesülve jutott a lázadók kezei közé; a mint kiszabadult, csakhamar ismét újabb sebeket és újabb érdemeket szerzett a lázadók ellen való küzdelemben.

¹⁾ II. Ulászlónak 1494 jan. 22. rendelete szerint. Országos levéltár. Dl. 20,135.

²⁾ 1518-ban 75 faluja volt, ebből 16 Aradban,

³⁾ Münchener kir. levélt. Brand. fasc. XV. Nro 88.

⁴⁾ Hazai Okmánytár, IV. 438. és *Fraknói*, Bakócz Tamás, 71.

⁵⁾ Orsz. levélt. Dl. 18,088.

⁶⁾ *Rácz*, A zarándi egyházm. tört. 114—6. és orsz. levélt. NRA. fasc. 1660. Nro 28.

⁷⁾ A Massay-levéltár meglehetősen fenmaradt Nagyváradon ifjabb *Böloni* Sándornál, ki a Czibakokra vonatkozó adatokat is szorgalmasan gyűjti.

1392-ben Aradban Pálülését s 1403-ban már mint macsói bán, ez érdemek jutalmául kapta zarándmegyei nagybirtokait, melyeket azután ő és utódai egyre növeltek. Részt vett a törökök ellen vezetett összes hadjáratokban, míg 1415-ben Hervoja boszniai király fogságába jutott, melyből csak három év múlva, 40,000 arany forint lefizetése után, szabadúlhatott meg. Utolsó hadjárata volt az 1426-iki, midőn Dán havasalföldi vajdát újra trónra ültette.¹⁾ 1436-ban történt halála után fia, *László* kapta a macsói bánságot s aradi főispán volt már 1441. febr. 2., midőn I. Ulászló király a világosvári uradalommal jutalmazta azon szolgálatait, melyeket a Harapki *Bothos* András temesi gróf és *Sztepán* vajda, György despota világosi várnagya által támasztott lázadás leverésében tett.²⁾ Kevéssel utóbb ő fejezte be a gyulai várnak még atyja által kezdett építését.³⁾ Csak általánosságban tudjuk róla, hogy megfogadta, mire atyja, a költő szerint, esküvék:⁴⁾

«Hogy míg pogánynak karja dúl hazámon,
Kiírtok bennök annyi életet,
Míg azt nem mondod: hű szolgám, elég!»

Ez elvnek hódoltak az *Országok* is, kik közül Mihály mint kincstartó, főajtónálló s végre mint nádor szolgálta hazáját, melyet karddal védett már 1444-ben, a várnai csatában is, Mátyásnak pedig majdnem összes hadjárataiban részt vett. 1437-ben három falut kapott Aradban;⁵⁾ 1440-ben megnyerte Solymos és Lippa várak hatalmas uradalmát is⁶⁾ s 1481-ben történt haláláig, midőn javait unokaöccse, János örökölte, elég élénken érdeklődött Aradmegye iránt. Mátyásnak szintén hadvezére volt Dengeleghi *Pongrácz* János,

¹⁾ Életrajza dr. *Kardcsonyi*-tól. (Békésm. tört. társ. évk. 1—29. l.) *Vörösmarty* Marót bánja csak névleg ő; e szomorújáték czime eredetileg «Erdődi bán» volt és csupán a cenzura akadékoskodásai miatt változott. (*Gyulai*, *Vörösmarty* élete, 3. kiadás, 220. l.)

²⁾ Orsz. levélt. NRA. fasc. 957. Nro 4. és *Fábián*, id. h. I. 72.

³⁾ *Kardcsonyi*: A gyulai vár keletkezése. Békésm. tört. társ. évk. VIII. 134—5.

⁴⁾ *Vörösmarty*, Marót bán, V. felv., utolsó jelenet.

⁵⁾ Orsz. levélt. Dl. 13,093.

⁶⁾ Orsz. levélt. Dl. 13,597.

1475-ben Lippa egyik várnagya,¹⁾ majd erdélyi vajda, ki 1460-ban a székelyekkel Temesvár alatt szép csatát nyert a törökök ellen, részt vett Mátyás 1467. évi moldvai hadjáratában s 1476-ban húnnyt el.

Hű szolgálatainak jutalmául kapta Dobozi *Dánfy* András, Szörény egyik bánja, a maga békési, csongrádi és aradi javait,²⁾ Ripacsi *Gerdosics* Péter deák pedig 1504-ben Medgyest, mivel a végvidéken fekvő Ripacs mezővárost a törökök ellen megtartotta.³⁾

De a magyarság szemében kissé kétes értékű politikai és hadi érdemek vagy inkább érdekek is növelték az aradmegyei birtokosok számát. Láttuk már, 1439-ben mint szerezte meg a világosvári uradalmat *Brankovics* György szerb despota, kinek hintapolitikáját eléggé indokolják a körülmények s kinek a diplomatiában s a harcztéren egyaránt szomorú sorsa akkor a magyar nemzeti töke szegényítésére, négyszáz év múlva azonban a magyar drámairódalom gazdagítására vezetett. Rövid időre ő juttatta Aradmegye büszke arisztokratái közé Veronai *Berini* Pált, István rác és bolgár császár fiát, kire Világosvár uradalmát átruházta; a szláv elem egyik legellenszenvesebb képviselője, Brandisi *Giskra* János, a felvidék réme, a zsebrákok rettegett vezére is aradi földesúr lett, midőn 1462-ben legyőzőjétől, Mátyás királytól Lippa várát kapta, hogy azután nemsokára (1464.) még dicséretet is halljon a királytól Solymosvár védelme miatt. Ugyanazon időtájban tűntek fel Csanádban és Arad nyugati részén a rác *Jaksicsok*, Nagylak, Fellak, Sasvár várak urai, kik Mátyás több hadjáratában vettek részt, kik közül István 1487-ben Dóczy Imrével együtt ostromolta Solymosvárt. — E szláv dynasták telepítései bizonyosan hozzájárultak, hogy Mátyás király híres fekete seregében aradmegyei szerbek és csehek is szolgáljanak. A király s az ő arad-zarándmegyei uradalmainak örököse évek multán s törvény ellenére ismét egy idegen lett, Brandenburgi György, kinek kapzsisága nélkül e vidéken talán nyom nélkül vonúlt volna el a parasztháború.

De a kisebb, törzökös nemesség is erélyesen részt vett a török ellen való harczokban. 1464-ben *Erdőhegyi* Miklósnak a

¹⁾ Orsz. levélt. Dl. 17,666. és 18,791.

²⁾ *Pesty*, Szörényi bánóság, I. 287.

³⁾ Münchener kir. levélt. Brand. fasc. XXVII. Nro 14.

török fogságból való kiváltása végett 800 arany forintot kellett összehoznia a családnak.¹⁾ Ugyanakkor juthatott fogságba Nadaby Erzsébet is három gyermekével, mert a megszorodott férj és atya, Neczpáli Balázs, 1465-ben 200 arany forinton már elzalogosította Bethlen-Össyt, hogy őket kiválthassa.²⁾ S Aradnak ezen pusztulása, úgy látszik, annyi ember szabadságába került, hogy Gerlai *Ábrahám*y Tamás 1469-ben is egészen méltatlankodva nevezi török módnak azon eljárást, melyet békésmegyei falvainak dülésében s a jobbagyok elhurcolásában a simándiak és gyulaiak követtek.³⁾ De abban is része lehetett az arad-zarándi nemességnek, hogy 1498-ban a csálai vár börtönei viszont török rabokkal teltek meg.

Hogy a pártviszályok sem kímélték meg Aradot s a hűtlenség vagy nyílt lázadás esetei nem voltak igen ritkák, azt az eddigiekből is észrevehettük. A magyar középkor utolsó másfél századából különösen érdeklő Arad helytörténetét 1386-tól 1397-ig a *Laczkfiak* lázadó magaviselete Mária és Zsigmond ellen; a XV. század első éveiben *Seléndi* Alberté, melynek Demeter világosi várnagy és zárándi főispán (1404—1407) a fölkelő úr elfogásával és kivégzésével vetett véget; 1437-ben az erdélyi parasztok fegyverfogása, melynek ügyében az erdélyi nemesek, székelyek és szászok a Fehér-Körös mellett levő Kápolnán tanácskoztak.⁴⁾ 1440-ben a *Botos* András temesi gróf által Erzsébet királyné érdekében I. Ulászló ellen kezdett lázadáshoz *Sztepán* világosi várnagy s *Hagymásy* László, Solymosvár ura is csatlakozott. Sztepánnak ura, *Brankovics* György, Hagymásy pedig személyesen, mint hűtlenek, jószáguk elvesztésével lakoltak. — 1457-ben Arad- és Zárándmegyében, hol a szomszéd Hunyaddal együtt a Hunyadiak törzsbirtokai feküdtek, nevezetes tápot nyert *Hunyadi* özvegyének és *Szilágyi* Mihálynak az esküszegő V. László ellen intézett fölkelése; az ellenpárton levő *Rozgonyi* János tárnokmesternek a Maroson sőt szállító hajói közül ötöt Lippánál le is foglaltak Szilágyi emberei.⁵⁾

¹⁾ Müncheni kir. levélt. Brand. fasc. XXV. Nro 48.

²⁾ Századok, 1875. 240.

³⁾ Müncheni kir. levéltár. Brand. fasc. XXVI. Nro 12.

⁴⁾ *Horváth*, Magy. Tört. II. 513.

⁵⁾ Orsz. levélt. Dl. 15,423.

Két évvel utóbb, mint láttuk, Szilágyi saját öccse, Mátyás király ellen lázadt fel, midőn világosvári fogságából kiszabadulván, párt-híveivel rakatta meg Világosvárat. — 1465-ben *Illyey* Dénes hűtlenség következtében vesztette el Zádorlaka uradalmát,¹⁾ melyért utódai, a Dienessyek, éveken át pereltek a Dóczyakkal. 1473-ban, talán az 1471. évi pártütésben való részvétele miatt, *Erdőhegyi* Miklóst és Andrást érte hasonló sors,²⁾ a mennyiben ősi fészköket, Erdőhegyet is elveszítették, 13 más birtokukkal együtt. 1487-ben a kegyvesztett *Bánffyak*-tól Aradmegye haderejének fölhasználásával akarta visszavenni Mátyás király Solymos és Lippa várakat. A XVI. század elején az 1498 óta, Koszorúvárnak török kézre jutásától kezdve, gyanús *Haraszthy* Ferenczet hamispénz-verés és egyéb okok miatt nyilvánították hűtlennek.

E jobbadán elszigetelt eseteknél azonban sokkal fontosabb az 1514. évi parasztháborúnak Aradmegyére vonatkozó története, melyben a megye főurai, nemesei kiválóbb részt vesznek az elkeseredett jobbágyok ellen való harcokban, noha itt is van rá eset, hogy az urak a fölkelők oldalán harcolnak. E szomorú hadjárat ide vonatkozó igen érdekes részleteit azonban, czikkem igen is hosszúra terjedvén, annyival inkább mellőzhetem, mivel — levéltári adatok nyomán — máshol már feldolgoztam.³⁾

A parasztháborút gyorsan követte, 1527-ben, Fekete Iván czár, majd 1532-ben Balintics Sztevo ráczainak lázadása, melynek végső jelenetei Arad vármegyében játszódtak le; 1552 óta pedig török hódoltság volt Aradvármegye és 1556 óta Zaránd nagy része is. Az ellenség benlakott s a végvárak őrsége örökös éberségre, örökös küzdelemre volt kárhoytatva. E szünet nélkül való háborúskodásról már összefüggőbbek az adatok s egyetlen századról többet mondhatni, mint a mennyit Arad vármegye katonai életének első hetedfél századáról írhaték. Azonban ily törmelékeket is föl lehet használni a magyar hadtörténelem megalkotásánál. E tudat bátorított közlésökre.

MÁRKI SÁNDOR.

¹⁾ Orsz. levélt. Dl. 16,594.

²⁾ U. o. Dl. 17,415.

³⁾ «Dósa György korából» czímmel a Századokban, 1887. 193—209. l.